

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.1(045)

І. Ф. Літвінова,
кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: irina_litvinova@ukr.net

Мета: полягає в тому, що для розуміння витоків, історичних передумов становлення та розвитку приватної детективної діяльності дослідити деякі історичні аспекти оперативно-розшукової діяльності. **Результати:** встановлено, що держава з моменту свого виникнення намагалася монополізувати розшукову діяльність у своїх власних інтересах, а тому переважна більшість історичного матеріалу присвячена саме державному розшуку (розвідці, контррозвідці, політичному та карному розшуку). **Обговорення:** державний розшук, на підставі якого згодом виникла наука «оперативно-розшукова діяльність» та приватна детективна діяльність є взаємопов'язаними суспільними явищами та мають одну спільну історію, оскільки перша являється родоначальником другої (методи, які використовуються сьогодні в ОРД, майже ідентичні методам, що застосовують приватні детективи у своїй професійній діяльності).

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність; слідча діяльність; розкриття злочинів; розслідування злочинів; криміналістичні та оперативно-розшукові методи; детективна діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність.

Пошукова діяльність проводилася протягом усієї історії людства. Зі зміною соціальних умов, безперечно, змінювалися і сфери її застосування, її засоби, форми і методи. В кожну історичну епоху вона виявлялася по-різному [1, с. 42].

Справа в тому, що держава з моменту свого виникнення намагалася монополізувати розшукову діяльність у своїх власних інтересах, а тому переважна більшість історичного матеріалу присвячена саме державному розшуку (розвідці, контррозвідці, політичному та карному розшуку). Поряд із цим, окремо від держави з давніх часів існував та продовжує існувати сьогодні також і приватний (недержавний) розшук у різних його проявах та формах.

Отже, виходить, що державний розшук, на підставі якого згодом виникла наука «опера-

тивно-розшукова діяльність» (далі – ОРД), та приватна детективна діяльність являються взаємопов'язаними суспільними явищами та мають одну спільну історію, оскільки перша являється родоначальником другої. До того ж методи, які використовуються сьогодні в ОРД, майже ідентичні методам, що застосовують приватні детективи у своїй професійній діяльності.

Таким чином, для розуміння витоків, історичних передумов становлення та розвитку приватної детективної діяльності слід також дослідити деякі історичні аспекти оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історія ОРД, незважаючи на багатовікове її існування, слабо піддається системному науковому дослідженню. Позитивним винятком є роботи вчених Р.С. Мулукаєва, А.Ю. Шумилова, В.І. Єлинського, М.А. Шматова, М.П. Смирнова, А.Е. Чечетіна, П.Я. Пригунова, О.В. Пунди,

А.Й. Француза та ін. Також слід відмітити роботи українських учених у сфері історії становлення та розвитку оперативно – розшукової діяльності, а саме О.М. Бандурки, О.М. Піджаренка, О.В. Тимощука, А.С. Чайковського, О.Н. Ярмиш.

Мета статті полягає в тому, що для розуміння витоків, історичних передумов становлення та розвитку приватної детективної діяльності дослідити деякі історичні аспекти оперативно-розшукової діяльності та визначити перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Серед методів розшукової діяльності у *стародавні часи* найбільш поширеними були таємне опитування, таємний огляд, таємна виїмка документів або зброї, конфіденційне співробітництво, спостереження та ін.

Так, О.М. Бандурка визначає, що спостереження («розвідка») з метою збирання інформації відоме ще із біблейських часів. У Біблії (книги Старого Заповіту. Четверта книга Мойсеєва. Глава 13, ст. 3, 18 – 30, 1990) розповідається про те, що Мойсей послав кількох своїх прибічників (дванадцять спостерігачів) у землю Ханаан, щоб вони з'ясували чисельність її жителів, оборону міст, родючість землі. Через сорок днів посланці повернулись і розповіли про результати розвідки, підкріпивши свій звіт зразками землі Ханаанської [2, с. 11].

Біблія також містить приклади конфіденційного співробітництва, а також негласної, зашифрованої роботи, яка здійснювалася з різною метою (розвідувальне опитування, негласна тактична комбінація (таємна операція), впровадження конфідентів або розвідників в злочинне середовище чи стан ворогу та ін.).

Так, наприклад, Іуда із Коріота, один із учнів Ісуса, став таємним освідомлювачем голови іудейської церкви і робив йому доноси на Ісуса, і за зраду отримав 30 тетрадрахм (срібників). Голова церкви таємно зустрічався з Іудою, отримував від нього інформацію про проповіді Ісуса і передавав її римському наміснику в Іудеї Понтію Пілату.

Найбільш достовірну інформацію про явища, що становлять оперативний інтерес, люди

отримували не тільки за допомогою безпосереднього спостереження, але і під час спілкування. Так, для викриття Ісуса Христа фарисеї здійснювали таємне (зашифроване, негласне – *авт.*) опитування різних людей, з'ясовуючи вірогідність колишньої сліпоти зціленого, причому його батьків опитували окремо.

Або інший приклад. Цар Іудеї «запитував...у домі своєму таємно» Іеремію, який чималий час перебував у темниці (Іеремія, розд. 37, 17). Йосиф, розмовляючи з братами в Єгипті, не зізнався їм, хто він є насправді, спрямовуючи бесіду так, що брати, які нічого не підозрювали, розповіли про вчинене зло щодо Йосифа (брати продали його в рабство) і про своє каяття (Книга Буття, розд. 42). Отже, під час спеціальної бесіди (таємного опитування) можна отримати потрібну інформацію, залишаючи при цьому прихованою мету опитування.

Типовим прикладом негласної тактичної комбінації (таємної операції), який також міститься в Біблії, являється змова Понтія Пілата і керівника таємної служби Афранія, метою якої було вбивство (ліквідація) Іуди із Каріота. Щоб заманити Іуду на місце вбивства, була використана молода гречанка Ніза, яка призначила йому побачення в Гефсиманському саду. Та замість Нізи, яка виконала доручення Афранія, до Іуди в саду підійшли двоє чоловіків і вчинили над ним розправу, усунувши небажаного для церкви і Понтія Пілата свідка.

Цікавим прикладом використання *конфідентів* (осіб, з якими було встановлено конфіденційне співробітництво на добровільній основі чи за винагороду) являється епізод, що міститься в Книзі Суддів. Так, не маючи можливості ані вбити, ані взяти у полон свого залятого ворога Самсона, філістимлянські володільці таємно прийшли до його коханої жінки на ім'я Даліла та наказали їй «умовити його, та довідатись, в чому велика сила його і як нам здолати його, щоб зв'язати його та усмирити його; а ми дамо тобі за то кожний тисячу сто сіклей срібла» (Книга Суддів, глава 16, 6). Даліла погодилася та згодом довідалась у Самсона про джерело його великої сили, що містилося в його довгому волоссі, яке Самсон з самого народження ніколи не стриг, оскільки «якщо остригти його, то відступить від нього сила його; він зробиться слабким

та буде, як і інші люди» (Книга Суддів, глава 16, 18). Отже, Даліла приспала Самсона, остригла волосся на його голові та почав він слабнути й «відступила від нього сила його». Після цього філістимляни схопили Самсона, викололи йому очі, заковали в мідні окуви та кинули в його темницю. Даний біблійський епізод являється яскравим прикладом встановлення конфіденційного співробітництва за винагороду з особою або вербовки особи з метою подальшого отримання інформації. Можна навіть припустити, що філістимляни впровадили заздалегідь підібрану, довірену особу (конфідента) у ворожій стан.

Отже, такі давні джерела, як Старий та Новий Заповіти, свідчать про те, що негласна розшукова робота та розвідка були досить поширеним явищем в біблійські часи.

Легенди і міфи Давньої Греції переповнені прикладами таємних, конспіративних дій античних героїв. Розповіді про розшукові дії зустрічаємо ми в історичних довідках про Вавилон, Рим, Єгипет. Людей завжди цікавило, що робиться навколо них, чим займаються як вороги, так і друзі, близькі і далекі сусіди, як члени суспільства дотримуються загальних правил поведінки. Особливу увагу привертала ті члени суспільства, які своєю поведінкою порушували норми співжиття в племені, роді, етносі, в місцях проживання общини [2, с. 12]. І ця зацікавленість штовхала до виконання певних дій з отримання інформації.

У стародавні часи та у період *Середньовіччя* (кін. V ст. н.е. – XI ст. н.е.) окремого інституту приватного розшуку як такого не існувало. У цей період розшукова діяльність здійснювалась від імені держави і церкви та мала дві таємні форми: 1) інформаційно-розшукову і 2) збирання матеріалів про осіб, дії яких були протиправними.

В епоху античності з розвитком ремісництва та торгівлі починають з'являтися й перші паростки приватної розшукової діяльності. При цьому суб'єктами такої діяльності в основному були підприємці (торговці, купці, ремісники, володільці постійних дворів та ін.), які забезпечували безпеку своєї підприємницької діяльності шляхом здійснення приватної розвідки (ділового, комерційного, промислового шпигунства) та приватної контррозвідки.

Вони використовували шпигунів, донощиків, інформаторів, які за винагороду, примусово або через власні переконання збирали для них інформацію [3, с. 12].

Серед методів розшуку того часу найбільш поширеними були таємне опитування, таємний огляд, таємна виїмка документів, зброї тощо. Як на державному, так і на церковному рівнях використовували інформаційні можливості осіб. Це були продавці, власники готелів, повії (вищого класу – у справах політичного характеру, середнього і нижчого – у кримінальних справах), служителі лазень, власники різних розважальних закладів. Інформаційно-пошукова діяльність державних структур і церкви ґрунтувалась на конкретних джерелах: 1) повідомлення осіб; 2) доноси різних людей; 3) відомості органів державного управління; 4) інформація приватних структур [4, с. 17].

У добу *Київської Русі* (IX – поч. XIII ст.) вперше правової регламентації розшук набув за часів князювання Рюриковичів. Першим «зводом» законів стала «Руська правда» – князівський судбник, правил якого дотримувалися протягом десятиріч. У той час пошукова діяльність проводилася у справах політичного характеру – князівською владою на чолі з князем, у карних справах – органами управління князівської влади, а також *потерпілі самостійно займалися пошуком*. Розшук передував судовому розгляду справи і був спрямований на його підготовку [5, с. 40].

За ініціативою князівської влади використовувались негласні методи пошуку. Так, в одному з літописів початку XI ст. повідомляється, що князь Володимир Святославович за порадою єпископів увів смертну кару за вбивство під час розбійних нападів. У такому разі розшук не могли проводити без активної участі *княжих агентів*. Один із прикладів такого розшуку наведено в літописній розповіді від 1071 р. про здійснення воєводою Яном Вишатичем за княжим наказом розслідування справи белозерських волхвів-смердів, винних у вбивстві багатьох жінок [6, с. 93].

Розшуковий процес у часи Київської Русі здійснювався у формі «заклику», «звіду» і «гоніння по сліду». Сутність «заклику» полягала в тому, що в разі викрадення коня, зброї чи одягу або пропажі холопа потерпілий оголошував, «закликав» про це на торжищі, зборах чи в інших

людних місцях. «Заклик» – це один із можливих засобів розшукування злодія або майна, що мало індивідуальні ознаки, інформування громадськості про злочин. Другим характерним засобом розшуку злочинця був «звід». Це процедура розшукування особи, звинуваченої в крадіжці, шляхом «зводин» різних людей для з'ясування походження майна, на яке претендує потерпілий. «Гоніння по сліду» виражалося в гонитві за злодієм по залишених ним слідах. У процесі розшуку активна роль відводилася потерпілому, який виступав у суді в ролі позивача. Загальні правила проведення розшукових заходів установлював князь, і вони проголошувалися в нормах «Руської правди».

Досить цікавим виявляється той факт, що в Київській Русі мала місце і *приватна розшукова діяльність*. Так, вбивство князя Ігоря, сина князя Олега Святославовича розслідувалося за дорученням князя Ізяслава приватними особами Дулебом і Іваницею, які під виглядом мандрівників зупинилися в тому монастирі, де був вбитий князь Ігор. Дулеб та Іваниця обережно розпитували монахів про те, що сталося, встановлювали з ними добрі дружні стосунки, не розкриваючи своїх істинних намірів. Під час таких контактів Дулебу вдалося встановити, як тепер говорили б оперативні працівники, довірчі відносини з дівчиною на ім'я Ойка, яка розповіла мандрівнику про те, що князь Ігор захистив її від насильників, які потім йому помстилися. Вбивці після отримання такої інформації були встановлені та затримані князівськими дружинниками.

Приватних осіб для розшуку викраденого майна, встановлення і затримання осіб, підозрюваних у вбивствах, розбоях, розшуку боржників могли найняти тільки заможні люди [7, с. 17].

За князя Олега (879 – 912 рр.), родича Рюріка, відомого історії як «Вещий Олег» вперше розшукова діяльність набуває міжнародного характеру. Ним був підписаний договір із греками, в якому, зокрема, говорилося про те, що коли вбивцю Русича не схоплять на місці злочину, то він буде знаходитися в розшуку і під судом до тих пір, поки його не знайдуть. Якщо невільник (раб) втече від свого господаря, чи буде викрадений, або незаконно викуплений,

то господар має право вести його розшук і схопити, де б він не був.

Питаннями збору інформації, її вивчення і прийняття відповідних рішень серйозно займався київський князь Святослав, син князя Ігоря (пом. 972 р.). Людина безумовно хоробра, досвідчена у військових і дипломатичних справах, він тим паче своє знамените «Іду на ви» проголошував тільки після того, як збирав повну інформацію про суперників-князів чи про військові приготування своїх сусідів хазар.

Київські князі через лазутчиків, біженців, купців, розвідувальні і сторожові дозори контролювали степові племена, їх пересування, взаємовідносин між ними, зокрема, печенізькі і половецькі орди, з якими постійно велися військові сутички. Історія свідчить, що Київська Русь добре орієнтувалася в навколишньому світі, в хитросплетіннях європейської і східної політики, вміло вибираючи час для своїх військових і дипломатичних заходів і забезпечуючи їх інформаційно [7, с. 20].

За часів *феодальної роздробленості Київської Русі (30-ті роки XII- XIV ст.)*, внаслідок якої на землях сучасної України утворилися Київське, Переяславське, Чернігівське, Волинське, Галицьке (згодом Галицько-Волинське) князівства, продовжували діяти норми Руської Правди. Розшукова діяльність та судова система Київської Русі у даний період не зазнали яких-небудь значних змін [8, с. 128].

Поступово зі зміцненням княжої влади обов'язок розшукових і слідчих функцій поступово переходив від приватних осіб до органів загального управління або військових формувань та окремих посадових осіб [9, с. 522]. У законодавчих актах того періоду зустрічаються назви посадових осіб, виконуючих разом з адміністративними і судово-поліцейські функції: «посадники», «намісники», «мечники», «отроки» і ряд інших. З часів Київської Русі, включно до кінця XVII ст., спеціального поліцейського апарату взагалі не було. Для всього цього періоду характерно покладання таких обов'язків або на органи загального управління, або на військові формування – від княжої дружини до військових посадових осіб більш пізнього часу (старшину, полковника, гетьмана).

В цілому ж роздробленість сприяла нескінченним війнам між окремими князівствами, по-

грабуванню земель, руйнуванню народного господарства. Виникають нові види злочинів, посилюється карність за їх скоєння, насамперед таких, що спрямовані проти економічного і політичного панування феодалів, зростає незахищеність рядових людей. Економічна, соціальна та правова незахищеність посилюється в цей час також золотоординським ярмом. І хоч в основних своїх рисах зберігалася правова система, яка склалася ще в Київській Русі, ефективність її впливу в умовах феодальної роздробленості значно впала [2, с. 21].

Висновки. За результатами дослідження встановлено, що держава з моменту свого виникнення намагалася монополізувати розшукову діяльність у своїх власних інтересах, а тому переважна більшість історичного матеріалу присвячена саме державному розшуку (розвідці, контррозвідці, політичному та карному розшуку). Державний розшук, на підставі якого згодом виникла наука «оперативно-розшукова діяльність» та приватна детективна діяльність являються взаємопов'язаними суспільними явищами та мають одну спільну історію, оскільки перша являється родоначальником другої (методи, які використовуються сьогодні в ОРД майже ідентичні методам, що застосовують приватні детективи у своїй професійній діяльності).

Література

1. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ: Правова єдність, 2009. 310 с.
2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підруч. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. Ч. 1. 336 с.
3. Землянов В.М. Основы сыскного ремесла. Минск: Харвест, 2004. 304 с.
4. Піджаренко А.М. История и тайны уголовного и политического сыска. Киев: Юринформ, 1994. 339 с.

5. Піджаренко А.М. Исторические аспекты уголовного и политического сыска. *Бюл. по обмену опытом работы МВД Украины*. 1994. № 113/114. С. 39-44.

6. Мулукаев В., Полубинский Р. Сказ о сыске. *Сов. милиция*. 1990. № 1. С. 92-93.

7. Піджаренко А.М. История и тайны сыска на Украине-Руси. Киев, 1994. 400 с.

8. Софроненко К.А. Общественно-политический строй и право Галицко-Волынской Руси XI-XII вв. Москва, 1955. 140 с.

9. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. Москва, 1949. 546 с.

References

1. Operatyvno-rozshukova dijaj'nist': navch. posib. / Je.M. Moisejev, O.M. Dzhuzha, D.J. Nykyforchuk ta in. / za red. prof. O.M. Dzhuzhy. Kyi'v: Pravova jednist', 2009. 310 s.
2. Bandurka O.M. Operatyvno-rozshukova dijaj'nist': pidruch. Harkiv: Vyd-vo Nac. un-tu vnutr. sprav, 2002. Ch. 1. 336 s.
3. Zemljanov V.M. Osnovy sysknogo remesla. Minsk: Harvest, 2004. 304 s.
4. Pidzharenko A.M. Istorija i tajny ugolovnoho i politicheskoho syska. Kiev: Jurinform, 1994. 339 s.
5. Pidzharenko A.M. Istoricheskie aspekty urolovnoho i politicheskoro soska. *Bjul. po obmenu opytom raboty MVD Ukrainy*. 1994. № 113/114. S. 39-44.
6. Mulukaev V., Polubinskij R. Skaz o syske. *Sov. milicija*. 1990. № 1. S. 92-93.
7. Pidzharenko A.M. Istorija i tajny syska na Ukraine-Rusi. Kiev, 1994. 400 s.
8. Sofronenko K.A. Obshhestvenno-politicheskij stroj i pravo Galicko-Volynskoj Rusi XI-XII vv. Moskva, 1955. 140 s.
9. Jushkov S.V. Obshhestvenno-politicheskij stroj i pravo Kievskogo gosudarstva. Moskva, 1949. 546 s.

SOME HISTORICAL ASPECTS OF OPERATING AND RESEARCH ACTIVITIES

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: irina_litvinova@ ukr.net

Purpose: for understanding the origins, historical background of the formation and development of private detective activity to explore some of the historical aspects of search operations. **Results:** it has been established that since its inception, the state has tried to monopolize search activities in its own interests, and therefore the vast majority of historical material is devoted to the state search (intelligence, counterintelligence, political and criminal investigation). Along with this, a separate (non-state) search in its various manifestations and forms has existed and continues to exist separately from the state since ancient times. Thus, it turns out that the state investigation on the basis of which the science of «operative-search activity» (hereinafter – OSA) subsequently emerged and private detective activity are interrelated social phenomena and have one common history, since the first originated the second. In addition, the methods used today in OSA are almost identical to the methods used by private detectives in their professional activities. Thus, for understanding the origins, historical prerequisites for the formation and development of private detective activity some historical aspects of operational and search activities also should be investigated. **Discussion:** state investigation on the basis of which the science of «operative-search activity» subsequently emerged and private detective activity are interrelated social phenomena and have one common history, since the first originated the second (the methods used today in OSA are almost identical to the methods used by private detectives in their professional activities).

Keywords: operative-search activity; investigative activity; crime detection; crime investigation; forensic and operative-search methods; detective activity.